

ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՎԻՆՅԱՄ ՄԱՐՈՅԱՆԻ ԾՆՆՆՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԻՆ

ԱՐԾՐՈՒՆ ԱՎԱԳՅԱՆ

ՎԻՆՅԱՄ ՄԱՐՈՅԱՆԻ «ՅՈԹԱՆԱՍՈՒՆ ՀԱԶԱՐ ԱՍՈՐԻ» ՊԱՏՄՎԱԾՔԸ

Թուրքական բռնակալության կողմից իրականացվող տնական ջարդերը և երկրում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական անտանելի պայմանները պատճառ դարձան հարյուր հազարավոր հայերի արտագաղթի իրենց բնօրրանից: Դեպի աշխարհի չորս ծագերը հեռացած հայ ընտանիքներից մեկն էլ Վիլյամ Սարոյանի Արմենակ և Թագուհի ծնողներն էին, որ հանգրվանեցին հեռավոր Ամերիկայի Ֆրեզնո քաղաքում, ուր և 1908-ին ծնվեց Վիլյամ Սարոյանը:

20-րդ դարի համաշխարհային գրականության լավագույն դեմքերից մեկի՝ Վիլյամ Սարոյանի ստեղծագործությունների մայր երակներից մեկը բարությունն է: Սարոյանը գրում է, որ եթե մի բան կա, որ իրեն դրդել է գրելու՝ «ասելն է, որ մարդը մարդու եղբայրն է», քանի որ այդ եղբայրացման միջոցով միայն կարելի է գտնել այն, ինչ կյանքում հավերժական ու բարձր արժեք է: Գրողի մարդասիրական գաղափարները հաճախ են հասնում փիլիսոփայական խտացումների: Սարոյանը այն համոզումն ուներ, որ մարդն առհասարակ ընդունակ չէ գազանությունների, գազան է դառնում ամբոխը: Նա, նաև իր անձնական կյանքի օրինակով, լավ գիտեր, որ աշխարհում վատն ու չարը տիրապետող ուժեր են, ու հազիվ թե գտնվի մի մարդ, որին անձանոթ լինի դառնության բաժակը: Չնայած այդ իրողությանը, գրողը լեցուն է մեծ հավատով ու սիրով առ մարդկությունը: Հանուն մարդու էլ նա ստեղծել է իր բազմաժանր գրականությունը, հանուն նրանց, ում մասին իր «Մարդկության տունը» պատմվածքում գրել է. «Նրանք բարի են, բարի ու հուսաբեկ՝ ահա թե ինչու ես հայտնաբերեցի արվեստը, ես չէի ուզում, որ նրանք հույս չունենան»¹:

Չխորանալով գրողի հարուստ գրականության մեջ՝ անդրադառնանք նրա գործերից միայն մեկին՝ «Յոթանասուն հազար ասորի» պատմվածքին, որը գրողը նվիրել է «... Այովային, Ճապոնիային, Հայաստանին, Ասորեստանին և մարդկային ցեղին, այդ ցեղի արժանապատվությանը, բոլոր ապրողների եղբայրությանը»²: Ինչո՞ւ հենց այս պատմվածքին: Պատասխանը տալիս է ինքը՝ գրողը. «Ես լուրջ պատմվածք եմ գրում, գուցե ամենալուրջը, որ երբևիցե գրելու եմ» (էջ 18): Սարոյանը պատմվածքում սուր բախումներ ու երևակայությունը բոլորքով դեպքեր չի ներկայացնում: Նա, իրար հյուսելով հեղինակային խոհն ու պատմվածքի սյուժեն, ստեղծում է ներքին ասելիքով հարուստ մի

¹ Վ. Սարոյան, Ընտիր երկեր, հ. 3, Երևան, 1988, էջ 462:

² Վ. Սարոյան, Ընտիր երկեր, հ. 3, Երևան, 1986, էջ 27: (Այս գրքից բերված մեջբերումները այսուհետ կնշվեն էջով - Ա. Ա.):

գործ, ինչն առհասարակ բնութագրական է նրա մտածողությանն ու գրելաճին:

Իր պատմվածքում գրողը կյանքի գնահատման չափանիշ է դարձնում մարդկային քաղաքակրթության աստիճանը, ժողովուրդների մեջ հավասարության սկզբունքը, մարդ արարածի գերակայությունը բոլոր ազգայնամոլական նկրտումների հանդեպ: Խոսելով ռուս գրականության մասին՝ Սարոյանը գրել է, որ այն բովանդակում է պարկեշտություն, անկեղծություն, անմիջականություն, «... մի խորունկ, շատ խորունկ սեր»: Այդպիսին է նաև Սարոյանի գրականությունը: Եվ իրոք, բարությունը, արդարությունը, ազնվությունը, կարեկցանքը ուրիշի ցավերին ու հոգսերին՝ Սարոյանի հերոսների նկարագրի անբաժանելի մասն են, որ ակունքվում են ու սնվում հենց հեղինակի էությունից: Սարոյանը մի առիթով խոստովանել է, թե իր բոլոր գրքերի գլխավոր հերոսը ինքն է իր խոհերով ու դատողություններով: Գուցե հենց սա է պատճառը, որ պատմվածքի գլխավոր հերոսի կերպարը տրված է թեթև նրբագծերով, թեև եղածն էլ լիովին բավական է՝ հանձին նրա տեսնելու աշխարհի նենգ ու մութ ուժերի կողմից իրականացված ջարդերի ու ոչնչացումների քաղաքականության ցավալի հետևանքները: Այլ խոսքով՝ Սարոյանը գրում է աշխարհի գոյություն չունեցող ամոթի մասին: Աշխարհ, որ թվում է, թե հավասարաչափ ամենքինը պիտի լիներ: Եվ գրում է գերագույն մի անկեղծությամբ՝ աղոթք անելու պես:

Սարոյանի ծննդավայրը Վանա լճի շուրջը երրորդություն կազմող Մուշ, Վան, Բիթլիս հայկական բնակավայրերից վերջինս էր, քաղաք, որ որպես մշտական գոյ բաբախում էր նրա հոգում, իսկ սրտի խորքում ապրում էր արհավիրքների միջով անցած մի ողջ ժողովուրդ, ինչը թախիծի որոշակի երանգներ էր հաղորդում նրա գեղարվեստական խոսքին: Այդ տխրությունը գալիս էր առհասարակ աշխարհի ու նաև փոքր ժողովուրդների (և առաջին հերթին հայ ժողովրդի) ճակատագրի նկատմամբ գրողի ունեցած մտահոգություններից: Հիշենք գրողի խոսքը. «Թեև գրում եմ անգլերեն... բայց ինձ համարում եմ հայ գրող»: Այո՛, Սարոյանը գրում էր անգլերեն, բայց նրա գրականության մի ծավալուն մասը «հայերեն կխոսեր»:

«Բեվլըրի հիլդի հեծանվորդը» գրքում խոսելով երգիչ Արմենակ Շահմուրադյանի մասին՝ Սարոյանը հայ մարդու մասին իր ունեցած բնութագիրը արտահայտում է մեղադրանքով, բարկացկոտությամբ, միայնակությամբ, հպարտությամբ, քնքշությամբ բառերով: Կարծում ենք՝ այդպիսին են գրողի կերտած հերոսների մեծ մասը:

Սարոյանական գրականությունը բնութագրվում է անգլերեն լեզվի, ամերիկյան հողի և հայկական ոգու եռամիասնությամբ: Մի ուրիշ եռամիասնություն էլ Սարոյանի գրականության մեջ կազմում են ծննդավայր Ամերիկան, ժառանգական Հայաստանը և զգայական Բիթլիսը: Իր՝ տեսած ու չտեսած Հայաստանի ոգին նրան էր հասնում նախնիների կանչով, արյան հոսքով, նաև կոմիտասյան երաժշտությամբ, որի հուզաթաթավ մեղեդիների տակ սիրում էր ստեղծագործել:

«Յոթանասուն հազար ասորի» պատմվածքը (գրվել է 1933-ին), ինչպես ջրի մեկ կաթիլը, ներկայացնում է սարոյանական գրական ծովի բաղադրությունը, ավելին, նրա հարուստ ստեղծագործության լավագույն էջերից մեկն է, ուր գրողը չի ջանում պատմվածք «սարքել»: Գրվածքի մեջ «ոչինչ չի կատարվում»: Գրողը պարզապես պարզ լեզվով շարադրում է մարդկանց ու ժողովուրդների ցավի ու ողբերգությունների մի տխուր

պատմություն:

Մարտյանը իր պատմվածքում այն միտքն է հայտնում, որ միայն եղբայրական հավասարության ու արդարության դեպքում է, որ մի ասորի վարսավիր Բադալ կարող է յոթանասուն հազար ու նույնիսկ յոթանասուն միլիոն ասորու արժեք ստանալ:

Իր «Հայրիկ դու խենթ ես» գործում Մարտյանը գրում է, որ ինչի մասին գրելու վճիռը եթե ուրիշ գրողների համար գործի կեսն է, իր համար գործն ամբողջովին է: Գրել չինացիների, ճապոնացիների, մեքսիկացիների, արաբների, ասորիների և այլ ժողովուրդների ճակատագրի մասին Մարտյանի համար երբեք պատահական բնույթ չի կրել, ավելին, նա այդ ամենի մեջ դրել է իր «տաքսիրտ հայի» մտահոգություններն ու մտորումները: Հարցազրույցներից մեկում գրողը հստակ ձևակերպել է իր այս կացությունը. «... ոչ մեկը չպետք է մի պահ կասկածի, որ ես իր հետ չեմ»³: Ուրեմն դիպվածային չէ, որ Մարտյանը անդրադառնում է ասորի ժողովրդին հասած ծանր ճակատագրին:

Մարտյանի «Յոթանասուն հազար ասորի» պատմվածքը լեցուն է ենթատեքստով և շոշափում է աշխարհի ընթացքի կարևորագույն խնդիրներից մեկը՝ փոքր ազգերի հավասարության ու իրավունքների խնդիրը: Գրողի տեսակետն այն է, որ փոքր ազգ լինելը չի նշանակում փոքր ճակատագիր ունենալ, չի նշանակում նաև անհույս վիճակում ապրել: Չէ՞ որ ազգերի ոչնչացման պատճառներից մեկն էլ «վաղվան հույսի» բացակայությունն է:

Ժամանակին ստիպել են մի ողջ ժողովրդի վերանալ այս աշխարհից: Հիմա էլ տարագիր դարձած ասորի մարդն է ստիպված մոռանալ իր ժողովրդի անցյալն ու իր պատկանելությունը այդ ժողովրդին: Քննարկվող պատմվածքի առանձնահատկությունն այն է, որ այն պատկանում է Մարտյանի այն գործերի թվին, որոնց մեջ գրողը բարձրացնում է ոչ միայն մերժված մարդու, այլև ժողովուրդների դատապարտվածության թեման: Այս պատմվածքը կարելի է ասել ուղղակիորեն առնչվում է հայության հոգս ու ցավին: Ասել է՝ այն ոչ միայն ասորի ազգի կորուստների մասին է, այլև սթափեցման խոսք՝ ուղղված հայությանը:

Աշխարհի նույն կողմերից (Մարտյանը կասեր փոքրասիացի) լինելու հանգամանքով երկու ազգերի ճակատագրերն ունեն շատ ընդհանրություններ: Արհավիրքներով ու աղետներով լեցուն նույն ճանապարհի ուղևորներն էին հայերն ու ասորիները, ինչին գալիս էր ավելանալու՝ «նրանց քիթը մեր քթի նման է, աչքերը՝ մեր աչքերի, սիրտը՝ մեր սրտի» (էջ 24): Դարեր անց՝ այդ ժողովուրդների մեկից մնացել է մի քանի միլիոն, մյուսից՝ ընդամենը յոթանասուն հազար:

Ապրողները պարտավոր են չմոռանալ մեռածներին, որովհետև հիշելը նշանակում է ցավ ունենալ ու հույս, հիշելը նաև նշանակում է ապրելու հավատ ունենալ, ահա սա է գրողի գլխավոր ասելիքը այս պատմվածքում:

«Սև թաթարը» պատմվածքում արված մի ցանկություն ընդհանրացնում է Մարտյան գրողի վերոհիշյալ գաղափարադրույթը. «Աշխարհում սև թաթարներ քիչ են մնացել: Ես չեմ ուզում, որ մեր ցեղը վերանա» (էջ 92): Նկատենք, որ վերապրելու թեման Մարտյանի գրականության բնութագրական բաղկացուցիչներից մեկն է:

³ Վ. Մարտյան, Ընտիր երկեր, հ. 4, Երևան, 1991, էջ 386:

«Յոթանասուն հազար ասորի» պատմվածքի հերոսը դրամատիկ կերպար է: Իր ժողովրդի ողբերգական անցյալն ու ներկան իրենց հետքն են թողել նրա էության վրա: Նա հազարավոր այն դատապարտվածներից մեկն է, որ գտնվում է կյանքի ստորոտում, չունի ոչ մի հույս ու երազանք վաղվա նկատմամբ: Միայնակ մարդն է նա՝ Բաղալը, երբեմնի հզոր ազգի ցիրուցան ծվեններից մեկը:

Սարոյանի հերոսներից քեռի Խոսրովն այն միտքն է հայտնում, որ հայրենիքը կորցրած մարդու աչքում ոչինչ արժեք չունի: Միանգամայն իրավացի դիտարկում է, բայց գրողը այն համոզումն ունի, որ պիտի կարողանալ դիմագրավել կյանքի բարդությունները, լցվել լավատեսությամբ: Ողբերգությունն այն է, որ Բաղալը օտարված է ինչպես իր շրջապատից, այնպես էլ իր ազգակիցներից: Նրա մեջ մարել է կյանքի կրակը, ծիծաղելու ունակությունը «... շրթունքներն ասես ժպտում էին, բայց տխուր»: Նա ապրում է մի աշխարհում, ուր «փողով մարդիկ» ծիծաղում են մահվան վրա, հզորները՝ ոչնչացնում թույլերին: Նրա նմանների համար կյանքը մոգավանջային սպասում է դարձել, ոչ գործնական սպասում այն բանի, թե օրերից մի օր գուցե իրենց բախտը բացվի: Հինավուրց ցեղի նորօրյա որդին՝ ինչպես մարմնով այնպես էլ հոգով ծերացած Բաղալը, աստրերեն գրել-կարդալ չգիտի և անգամ ուզում է իր նախնիների հողը մոռանալ: Վիշտն իր ամուր կնիքն է դրել նրա ողջ նկարագրի վրա, ու ելման դուռը չկա:

Պատմվածքը շարադրված է որոշ հումորիստական երանգներով, բայց այդ ծիծաղի տակ հեզանք ու խոր թախիծ կա: Առհասարակ պետք է նկատել, որ Սարոյանի կերտած շատ հերոսների դեմքից անբաժան է թախիծը, մանավանդ՝ երբ այդ մարդիկ հայ են: Մտաբերենք «Գյուղացին» պատմվածքի հերոս Սարգսին, «Խեղճուկրակ արաբը» պատմվածքից Խոսրով քեռուն, գրողի գերդաստանի շատ անդամներին՝ նրա ինքնակենսագրական գրքի «Գերդաստանը» վերնագիրը կրող գլխից և այլն: Նրանք բոլորը օտարության մեջ իրենց տեղը չգտած մեն-մենակ մարդիկ են, ինչ-որ տեղ իրեն՝ գրողին, հիշեցնող տիպարներ, որ դժգոհ են կյանքի կառուցվածքից: Աշխարհը լի էր անարդարություններով, ինչը և սարոյանական գրականությանը հաղորդում էր այդ տխրության երանգները: Մի տխրություն, որին հավելվում էր նաև Սարոյանի սիրած գրողների՝ Մոպսասանի, Չեխովի և այլոց ստեղծած թախճալից գրականության հետքը, նաև իր Արմենակ հոր հայացքից ծորացող վիշտը: Տխրություն, որ ըստ էության խեղճուկրակություն էր, բառ, որ Սարոյանի խոսքերով ասած՝ «անկարելի է անգլերեն թարգմանել»: Այս ամենով հանդերձ, Սարոյանն իր հերոսին, ում համար իր ժողովուրդը հեռավոր «մի հին պատմություն է», միայնակ չի թողնում: Ավելին, նրա շուրջ գրողը ստեղծում է մի անշոշափելի համակրական դաշտ, քանի որ ուզում է ասած լինել, որ անգամ փոշիացման ու մահվան դուռը հասած մարդը ոչ միայն չպիտի մոռանա, այլև չի կարող մոռանալ մի բան, որ էություն է ու արյուն:

Սարոյանի մի շարք գործերում՝ «Մարդկային կատակերգություն», «Վեսլի Ջեկսոնի արկածները», նաև «Յոթանասուն հազար ասորի» և այլն, դատապարտված են պատերազմները, պատերազմ (այս դեպքում գրողը նկատի ունի առաջին աշխարհամարտը), որ, ինչպես գրում է այս պատմվածքում, չարիք դարձավ հայության համար, պատերազմ, որը «...մենք չէինք մոլում, բայց որտեղ կոտորվում էինք մենք» (էջ 23): Բայց մարդկային մեծագույն չարիքը գրողը համարել է ջարդերն ու ազգերի ոչնչացումները,

ինչը անդառնալի կորուստներ ու ողբերգություններ է պատճառել ողջ մարդկությանը:

Վիլյամ Սարոյանի քննարկվող պատմվածքը, ինչպես նաև համանման թեմաներով գրված մյուս գործերը մեզ ասում ու հաստատում են, որ հայրենի հող ու ջրից զրկված, օտարության փերում դեգերող, սեփական ժողովրդի դառը ճակատագիրը կրող ամեն մի ներգաղթածի կյանքը թեև ընթանում է յուրովի, սակայն նրանց բոլորին միացնում է դատապարտվածության ու կորսվածության վիճակը: Նրանցից ամեն մեկը Սարոյանի «Վարսավիրը, որի քեռու գլուխը կրծեց կրկեսի վագրը» պատմվածքի Միսակ քեռու նման ստիպված է գոյության կռվում ամեն պահ իր գլուխը դնել կատաղած վագրի (նույնն է, թե կատաղած կյանքի) երախը: Սարոյանի գրականության գերագույն խնդիրն էր աշխարհի նյութապաշտության ու դաժանության պայմաններում արդարության ու բարության սերմեր տարածել, օգնել մարդուն հայտնաբերելու դեպի ինքն իրեն տանող ազնվացման ճամփան, նաև՝ օգնել հային, որ հայ մնա:

Սարոյանի գրականության մեջ արտահայտված շատ գաղափարներ ժամանակակից աշխարհում էլ շարունակում են հրատապ ու արդիական մնալ: Մեր դժվարին ու հակասական օրերում էլ, ցավոք, երազանք են մնում մարդկանց ու ժողովուրդների խակական բարեկամության ու հավասարության տեսլականները: Սարոյանի գրականությունը մարդկության անցնելիք ուղու այն անանց արժեքներից է, որ մեզ հար տանելու է կյանքի կատարելագործմանն ու ազնվացմանը:

Սարոյանական գրականության կարևորվող արժեքներից մեկն էլ մեր օրերում այն է, որ այն յուրատեսակ հոգևոր կապ է ստեղծում հայության այն հատվածի համար, որը, գրողի կերտած Բադալի նման, ցավոք, այլևս հայերեն դադարել է խոսել ու կարդալ:

Սարոյանը մահացավ 1981-ին: Բայց արդյո՞ք մահանում են մտքի իրական մեծերը: Իրականում Սարոյանի սիրտը հավերժական բնակություն է հաստատել լեռներում, սիրտ, որ այստեղ չէ ու այստեղ է և գրողի կերտած Մեք-Գրեգորի պես շարունակում է ապրել ամենքիս մեջ, հնչեցնել իր ոսկեփողը՝ կյանքի ընթացքը փոխելու ու աշխարհի բարությունը շատացնելու համար: Աշխարհ, որին Սարոյանը *մարդկության տուն* էր անվանում:

Օտարները կարդացել են գրողի գործերն ու միշտ զարմացել: Զարմացել, որ այդ էջերում այդքան սեր կա դեպի մարդն ու աշխարհը, այդքան բարություն, այդքան կարեկցանք ու ցավ, լավատեսություն ու հույս: Այդ ամենի բացատրությունը Սարոյանը տվել է երկու բառով՝ «ՀԱՅ ԵՄ»: